

ПІЧКО Р. С.,

здобувач

*(Придніпровський науковий центр
Національної академії наук України
Міністерства освіти і науки України)*

УДК 347.7

СТРАХОВИЙ ІНТЕРЕС ЯК БАЗОВА КАТЕГОРІЯ СТРАХУВАННЯ

У статті досліджується поняття «страховий інтерес» як базова категорія страхування, що формалізується у договорі страхування. Пропонується авторське визначення страхового інтересу.

Ключові слова: *інтерес, страхування, ознаки інтересу, страховий інтерес.*

В статье исследуется понятие «страховой интерес» как базовая категория страхования, которая формализуется в договоре страхования. Предлагается авторское определение страхового интереса.

Ключевые слова: *интерес, страхование, признаки интереса, страховой интерес.*

The article explores the concept of insurance interest as the basic category of insurance that is formalized in the insurance contract. The author's definition of insurance interest is proposed.

Key words: *interest, insurance, attributes of interest, insurable interest.*

Вступ. Страховий інтерес як категорія, що є базисом страхування як суспільно-правового явища, завжди був предметом пильної уваги науковців та правників, які досліджували, систематизували та розбудовували теорію страхування. Страховий інтерес як такий є певним феноменом суспільних правовідносин, оскільки саме він є джерелом тих зобов'язальних відносин, що складаються між страховиком та страхувальником із приводу певних об'єктів матеріального світу, діяльності тощо. Питання визначення страхового інтересу, його місця в системі страхування залишається актуальним і нині, про що свідчать тривалі дискусії щодо поняття страхового інтересу, його місця і ролі у страховому праві, а також судова практика, яка теж не має єдиного підходу стосовно страхового інтересу.

Постановка завдання. На сучасному етапі в чинному законодавстві України відсутнє будь-яке визначення страхового інтересу, що, безумовно, потребує відповідного законодавчого врегулювання. Удосконалення чинного законодавства в цьому напрямі є пріоритетним у дослідженні страхування як правової та суспільної категорії.

Питання визначення «інтересу» як цілісної категорії та поняття «страхового інтересу» як окремого виду інтересу у цивільному праві знайшло своє відображення у численних публікаціях таких вчених-правників Г.Ф. Шершеневич, А.В. Венедіктова, В.І. Сінайського, Є.О. Харитонова, О.І. Харитонова, О.В. Старцева, В.І. Борисова, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького, Н.С. Кузнєцової тощо. Дослідженню страхового інтересу, визначенню його місця у страховому праві присвячені праці таких вчених, як В.Р. Ідельсон, В.І. Серебровський, В.К. Райхер, К.А. Граве, Л.А. Лунц, О.С. Іюффе, В.Ю. Абрамов, А.І. Худяков, О.А. Беляневич та інших. Разом з цим можна стверджувати, що зазначені питання залишаються недостатньо висвітленими.

Результати дослідження. У 1806 р. англійським суддею Лоуренсом по справі (*Lusena v Craufurd*) було сформульовано: «Та особа може вважатися зацікавленою в чому-небудь, якій обставини, що супутні предмету його інтересу, можуть створити переваги або завдати шкоди <...> і для якого важливо, щоб стан предмета його інтересу, як з точки зору збереження, так і з точки зору інших його якостей, залишався незмінним» [3].

«Без інтересу немає страхування», – свідчить старе страхове правило. Однак вже В.І. Серебровський зазначав, що це правило не має універсального значення, яке колись йому було притаманне. Зарубіжний історично-правовий досвід, набутий у сфері страхування, свідчить про те, що під час страхування особи зарубіжне законодавство йде шляхом елімінування страхового інтересу як одного з реквізитів страхового договору, замінивши страховий інтерес іншими формальними моментами – письмовою згодою застрахованої особи. Так, наприклад, *Jambling Act 1774* р. виставив вимогу наявності страхового

інтересу як неодмінної умови договору страхування рівною мірою як для страхування особи, так і для страхування майна. У країнах континенту, за винятком Італії, Бельгії і Голландії, під час страхування особи вже не вимагається наявності страхового інтересу (Швейц. закон, § 74; нім. закон, § 159; австр. закон, § 131; ЦК, ст. 374). Тим не менш, доводиться відзначити, що в новітніх страхових актах, що стосуються особистого страхування, знову ніби висувається поняття «страховий інтерес». Згідно з німецькими полісними умовами 1920 р. по страхуванню від нещасних випадків (§ 17), зазначалося, що наступ відомих хвороб конструюється як відпадання страхового інтересу [1, с. 366].

З того часу категорія інтересу становить одну з фундаментальних категорій цивілістики. Слово «інтерес» походить від латинського “interesse”, що означає «мати значення», «важливо» або «бути всередині».

Соціологічний енциклопедичний словник визначає інтерес як: 1) спрямованість соціальних дій індивіда з метою задоволення його потреб; намагання, прагнення; 2) реальна спонукальна причина діяльності соціальних суб'єктів, мотив соціальної діяльності [4, с. 147].

Радянськими і вітчизняними правниками, зокрема, О.С. Іоффе, зазначалось, що інтерес, який охороняється правом, становить мету і передумову суб'єктивної волі (волі учасників цивільних правовідносин), яка формується під впливом інтересу, зміцнюється у процесі його усвідомлення, виступає як усвідомлений інтерес та є засобом його задоволення. Н.С. Кузнєцова зазначала, що саме цивільне право дає як окремій особі, так і будь-яким об'єднанням осіб реалізувати ініціативу, спрямовану на реалізацію передусім і головним чином приватного інтересу. [6, с. 24].

У сучасній науці прийнято виділяти кілька суттєвих ознак, що становлять інтерес як термін, що вживається в широкому сенсі, визначає інтерес як причину діяльності суб'єктів, спрямованої на задоволення певних соціальних потреб, що лежить в основі безпосередніх спонукань, мотивів, ідей тощо. Таким чином, категорія «інтерес» визначається такими ознаками:

- об'єктивність інтересу;
- суб'єктивність інтересу;
- потреба в інтересі;
- усвідомленість інтересу;
- матеріальна вигода інтересу;
- правомірність інтересу.

1. Об'єктивність, або об'єктивна сторона категорії інтересу, характеризується реальністю навколишнього світу, що відбивається у свідомості людей, а також їх взаємовідносини з приводу перерозподілу матеріальних цінностей. Це, зокрема:

- предмети і об'єкти навколишнього матеріального світу, які є об'єктами уваги людей (економічна складова частина інтересу);
- модель суспільних відносин між людьми, групами людей, соціальними верствами суспільства, різними державами, громадянином і державою (соціальна, філософська, політична, економічна та юридична складові частини інтересу).

2. Суб'єктивність, або суб'єктивний ознака категорії інтересу, характеризується ставленням громадян, групи людей і суспільства загалом до предметів матеріального світу, до сформованих у суспільстві відносин.

3. Категорія інтересу є формою вираження потреби суб'єктів у предметах матеріального світу, об'єкти нематеріального значення, певних суспільних відносинах, а також у дотриманні встановлених норм і правил поведінки тощо.

4. Інтерес як категорія є продуктом розумового процесу, свідомості людей.

5. Метою інтересу, зрештою, є отримання певної вигоди, як матеріальної, так і нематеріальної.

6. Інтерес має свої межі дозволеного, які визначені рамками державного правопорядку.

Викладені загальні риси характеризують інтерес як поєднання об'єктивних і суб'єктивних ознак, що відбиває психологічне ставлення людини до навколишнього середовища, тобто матеріального світу та суспільних відносин [5, с. 102].

В юридичній літературі єдиний підхід до поняття «інтерес» у правовій площині відсутній, зокрема, у сучасній цивілістичній науці сформувались два концептуальних підходи до визначення інтересу у праві. Прибічники одного з них вважають інтерес складовою частиною, наповненням самого суб'єктивного права, сутнісним моментом цього права, інші ж вбачають в інтересі зовнішній щодо суб'єктивного права момент, явище, яке до складу суб'єктивного права не входить. Таким чином, інтерес постає як «усічена правова можливість», певна «правова дозволеність», не забезпечена юридичним обов'язком. При цьому здебільшого правознавці не проводять істотних термінологічних розмежувань, і терміни «інтерес», «законний інтерес», «охоронюваний законом інтерес» зазвичай вживаються в літературі як синонімічні [7, с. 166–167].

Є.О. Харитонов зазначає, що визначення поняття «інтерес» або «цивільний інтерес» ЦК України не містить, хоча згадка про цю категорію міститься у низці статей цього кодексу. Навіть найбільша

конкретна з цих норм – ч. 2 ст. 15 ЦК України – обмежується лише згадкою про те, що «кожна особа має право на захист свого інтересу, який не суперечить загальним засадам цивільного законодавства». Таким чином, підсумовує Є.О. Харитонов, замість визначення поняття «інтерес» маємо лише вказівку на можливість правового захисту інтересу та формулювання вимоги такого захисту – інтерес має «не суперечити загальним засадам цивільного законодавства».

Є.О. Харитонов визначає цивільний інтерес як прагнення, намагання, потреби особи, які не визначені законом або угодою сторін як цивільні права, але спрямовані на виникнення або збереження останніх [9, с. 23].

І.В. Венедиктова, описуючи форму змісту охоронюваного законом інтересу, зазначає, що така форма має виглядати так:

1) наявність усвідомленої суб'єктом необхідності – домагання у володінні соціальним благом – рушійна сила процесу реалізації інтересу. Необхідність стосується фізичних або моральних уподобань чи бажань особи. Наявність цілі дає змогу визначити необхідні та можливі дії для реалізації інтересу в задоволенні потреби;

2) наявність законної (легітимної) охорони інтересу, яка відображається в певній юридичній нормі – статична складова частина процесу реалізації інтересу. Цілком зрозуміло, що, запроваджуючи правову норму, якою охороняється приватний інтерес, держава визнає цей інтерес як законний, належний, доктринально відповідний. Невідповідність конкретного індивідуального інтересу формальному, якому надано законного захисту, позбавляє цей індивідуальний інтерес захисту, а за певного збігу обставин може перевести його в ранг протизаконного;

3) усвідомлені дії носія стосовно отримання певного матеріального (нематеріального) блага або зміни правового статусу, що перетворюються на відповідний інтерес, якому нормою права надано законну (легітимну) охорону, – динамічна складова частина процесу реалізації інтересу. Щоб реалізувати інтерес або отримати його законний захист, замало лише усвідомлення приватного інтересу – носієві інтересу необхідно вчинити певні дії досить широкого спектру: від дій із відображення інтересу (реалізація можливостей, наданих матеріальними правами) до дій із захисту прав, що є втіленням інтересу (користування процесуальними правами) [10, с. 148].

Аналізі судової практики Верховного Суду України з розгляду цивільних справ, що виникають із договорів страхування свідчить, що страхування як система захисту майнових інтересів фізичних, юридичних осіб та держави – необхідний елемент соціально-економічної системи суспільства. Страхування є інститутом гарантування поновлення майнових інтересів та одним із найбільш стабільних джерел довгострокових інвестицій [2].

У Рішенні Конституційного Суду України від 1 грудня 2004 р. у справі № 1-10/2004 щодо офіційного тлумачення окремих положень ч. 1 ст. 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес) зазначається, що поняття «охоронюваний законом інтерес», що вживається в ч. 1 ст. 4 Цивільного процесуального кодексу України та інших законах України у логічно-смысловому зв'язку з поняттям «права», треба розуміти як прагнення до користування конкретним матеріальним та/або нематеріальним благом, як зумовлений загальним змістом об'єктивного і прямо не опосередкований у суб'єктивному праві простий легітимний дозвіл, що є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони з метою задоволення індивідуальних і колективних потреб, які не суперечать Конституції і законам України, суспільним інтересам, справедливості, добросовісності, розумності та іншим загальноправовим засадам [11].

У ч. 1 ст. 177 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) визначається, що об'єктами цивільних прав є речі, зокрема гроші та цінні папери, інше майно, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні і нематеріальні блага.

Права та обов'язки суб'єктів цивільного права встановлюються, існують, реалізуються, змінюються та припиняються з приводу відповідних об'єктів. Як правило, об'єкт набуває значення елемента структури цивільних правовідносин у випадках, коли він становить інтерес для учасників цивільних відносин. Цей висновок ґрунтується на тому, що об'єкти, зокрема природні, які не залучені у сферу людської діяльності й інтересів, не можуть визнаватись елементом структури цивільних правовідносин. Інтерес як міра зацікавленості може розглядатися під різними кутами зору. Для людини (фізичної особи) він може бути, перш за все, приватним, наприклад, суто побутовим (або споживчим), який полягає у зацікавленості у задоволенні відповідних її потреб. Крім цього, приватний інтерес фізичної особи може полягати у зацікавленості в отриманні прибутку шляхом здійснення підприємницької діяльності (підприємницький інтерес). Інтерес юридичних осіб може бути як суспільним, так і приватним (для юридичних осіб публічного і приватного права, відповідно) [12, с. 214].

Усі наведені різновиди інтересу споріднені і визначають окремі аспекти міри зацікавленості окремих учасників цивільних правовідносин. Зокрема, правовий інтерес, що полягає у зацікавленості у

вчиненні того чи іншого правочину, формується побутовим або підприємницьким інтересом у придбанні майна, оренди приміщення тощо. Правовий та побутовий інтерес за своїм правовим значенням не завжди збігаються. Правовий інтерес до відповідного об'єкта, як правило, визначає зміст та характер правочинів та інших правомірних дій учасників цивільних відносин. Варто зауважити, що втрата учасником цивільних правовідносин побутового (підприємницького тощо) інтересу до відповідного об'єкта не означає втрати правового інтересу і не призводить до автоматичного припинення суб'єктивного цивільного права. Учасник цивільних відносин може тимчасово або повністю втратити побутовий (підприємницький тощо) інтерес до речі як одного з найпоширеніших різновидів об'єктів цивільних прав. Однак те, що він, про всяк випадок, залишає її у складі свого майна або господарстві (обліковує на балансі стосовно комерційних юридичних осіб), свідчить про наявність його зацікавленості у збереженні права власності на річ (тобто правового інтересу). Суб'єктивне цивільне право на певний об'єкт цивільних прав (не беручи до уваги випадок його загибелі) може припинитися шляхом вчинення уповноваженою особою відповідного правочину або у примусовому порядку на підставах, визначених положеннями актів чинного цивільного законодавства України [12, с. 215].

З метою реалізації суб'єктивного інтересу, тобто задоволення конкретної майнової потреби, суб'єкт має виявити свою волю до даного інтересу через активні дії. Зокрема, йому належить вступити в певні цивільно-правові відносини. До тих пір, поки суб'єкт не висловить свою волю і не вчинить певні дії шляхом укладання необхідного цивільно-правового договору, зокрема договору страхування, інтерес залишається об'єктивним. Але як тільки суб'єкт проявляє волевиявлення до тієї або іншої потреби щодо певного майна чи іншого майнового інтересу, укладаючи певний цивільно-правовий договір, об'єктивний інтерес, який був об'єктом споживчої уваги суб'єкта, припиняє своє існування і стає суб'єктивним майновим інтересом, що належить певній особі.

Особливе значення категорія інтересу набула у страховій галузі цивільного права. У даній галузі інтерес розглядається одночасно в двох значеннях: в першому – як майновий інтерес, а у другому значенні категорія інтересу розглядається як суб'єктивна категорія у поєднанні з об'єктивним правом. Тому категорія інтересу, з урахуванням сукупності зазначених ознак, у доктрині страхового права отримала самостійне позначення та іменується страховим інтересом. Дійсно можна зазначати, що страховий інтерес є різновидом інтересу юридичної чи фізичної особи, що мають різні статуси у правовідносинах, наприклад, власник, користувач, наймач, ліцензіат, покупець тощо.

Окремо хотілося б зупинитись на аспектах об'єктивної категорії страхового інтересу. Сам по собі інтерес є об'єктивною категорією. Але страховий інтерес, як справедливо зауважує С.В. Михайлов, варто розглядати як ставлення суб'єкта до оточуючих його умов. Ці умови завжди вказують на свого носія – суб'єкта страхових правовідносин. Адже страхується не сам по собі інтерес, а інтерес певної особи. Страховий інтерес є суб'єктивним у сенсі неможливості отримання страхового відшкодування особами, які не мають страхового титулу (юридичного інтересу), тобто особами, які не є суб'єктами страхового правовідношення [13, с. 23].

О.А. Беляневич зазначає, що об'єктом страхування виступає певний майновий (страховий) інтерес, який притаманний суб'єкту страхових відносин і формується через наявні страхові потреби з приводу подолання та/або зменшення негативних наслідків стихійних лих і нещасних випадків [14, с. 659].

Зрештою, метою реалізації будь-якої страхової угоди є задоволення потреб у грошових коштах осіб, зацікавлених у страхуванні, які необхідні їм для різних цілей, зокрема для забезпечення безбідної старості, на лікування, тощо. Всі зазначені витрати так чи інакше пов'язані з зацікавленістю осіб у наявності реальної можливості здійснення цих витрат незалежно від виду страхування, бо різновид страхування (мається на увазі майновий чи особистий) є лише правовим механізмом задоволення інтересу. Інтерес у даному випадку виконує в деякому роді роль локомотива, що призводить до страхової угоди. Але як тільки інтерес відпадає, локомотив зупиняється, страхова угода припиняє рух і, відповідно, подальше існування. Тут вже не має значення, який вид страхування передбачався, якщо джерело його руху (інтерес) припинило існувати. Тому інтерес – це зміст будь-якої страхової угоди, а різновид страхування є способом реалізації інтересу.

Що стосується загальних майнових інтересів, передбачається сукупність суб'єктивних майнових інтересів незалежно від виду потреб. Спеціальна потреба, про яку згадує К.Е. Турбіна, – це конкретна цільова потреба в страховому захисті, зокрема потреба в особистому страхуванні, що виявляється у формі зацікавленості у грошових засобах. Тут майновий характер інтересу виражає матеріальні потреби страхувальника на певному рівні свого існування. Ці потреби будуть задовольнятися за допомогою виплати йому коштів у вигляді страхової суми, де така виплата покликана забезпечити майнове становище страхувальника (застрахованої особи) на певному рівні [4, с. 338].

Враховуючи вищенаведене, вважаємо за потрібне доповнити ст. 177 ЦК України другою частиною у такій редакції: страховим інтересом є специфічний вид цивільного інтересу, що окреслює потребу особи у встановленні охорони та захисту належного їй предмету та пов'язаних із ним право-

мочностей, а потреба визначається сукупністю зовнішніх умов буття такої особи і виражена у її діях, спрямованих на задоволення цієї потреби шляхом укладання відповідного договору страхування.

Висновки. У статті розглянуті такі поняття цивілістики, як інтерес та страховий інтерес, історія розгляду страхового інтересу як правового терміну, а також запропоноване визначення страхового інтересу.

Список використаних джерел:

1. Серебровский В. Избранные труды по наследственному и страховому праву / В. Серебровский. – Изд. 2-е, испр. – М.: «Статут», 2003. – 558 с.
2. Судова практика розгляду цивільних справ, що виникають з договорів страхування. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/647151BD4CCE00E7C2257B7C004A8B79](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/647151BD4CCE00E7C2257B7C004A8B79).
3. 2 Vos. & P.N.R. – p. 269.
4. Кравченко С. Социологический энциклопедический русско-английский словарь: более 10 000 единиц /С. Кравченко. – М.: ООО «Издательство Астрель»: ООО «Издательство АСТ»: ООО «Транзиткнига», 2004. – 511 с.
5. Абрамов В. Страхование: теория и практика / В. Абрамов. – М.: «Волтерс Клувер», 2007. – 512 с.
6. Кузнецова Н. Развитие гражданского законодательства Украины: проблемы и перспективы / Н. Кузнецова // Альманах цивилистики: сб.ст., под ред. Р.А. Майданика. – Вып. 1. – К., 2008. – С. 23–31.
7. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців). – Т. 1: Загальні положення / За ред. проф. І. Спасибо-Фатєєвої. – Серія «Коментарі та аналітика». – Х.: ФОП Колісник А.А., 2010 – 320 с.
8. Субочев В. Законные интересы / В. Субочев // Проблемы теории государства и права. Учебник / Под ред. А. Малько. – М.: Юрлитинформ, 2012. – 375 с.
9. Харитонов Є., Харитонova О., Старцев О. Цивільне право України : Підручник / Є. Харитонов, О. Харитонova, О. Старцев. – Вид. 3, перероб. і доп. – К. : Істина, 2011. – 808 с.
10. Венедиктова І. Категорія охоронюваного законом інтересу в цивільному праві України / І. Венедиктова // Приватне право. – 2013. – № 1. – С. 148.
11. Рішення Конституційного Суду України від 1 грудня 2004 р. у справі № 1-10/2004 (№ 18-рп/2004) за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v018p710-04/conv>.
12. Цивільне право: підручник у 2 т. / [В. Борисова (кер. авт. кол.), Л. Баранова, Т. Бєгова та ін.]; за ред. В. Борисової, І. Спасибо-Фатєєвої, В. Яроцького. – Х. :Право, 2011. – Т. 1. – 656 с.
13. Михайлов С. Категория интереса в российском гражданском праве / С. Михайлов. – М.: «Статут», 2002. – 205 с.
14. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України: / [О. Беляневич, О. Вінник, В. Щербина та ін.]; / за заг. ред. Г. Знаменського, В. Щербини. – 3-те вид., переробл. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2012. – 776 с.

